

Вольга Палукошка,
БДУ, Мінск

БЕЛАРУСКАЯ РУСКАМОЎНАЯ ЛІТАРАТУРА: ПРАБЛЕМЫ АЗНАЧЭННЯ І САМАВЫЗНАЧЭННЯ

Гістарычна складвалася так, што беларуская літаратурная прастора ўбірала ў сябе творы і прозвішчы аўтараў, якія не заўсёды і (ці) ніколі не пісалі па-беларуску. Так, у свой час літаратурнай мовай на Беларусі выступалі лацінская (XVI – XVII стст.), польская (XVIII – XIX стст.), беларуская, у меншай ступені – руская. XIX стагоддзе ў гісторыі беларускай літаратуры вызначаецца сваёй шматмоўнасцю. Творы на польскай, рускай мовах існавалі паралельна з беларускамоўнымі. Аднак доўгі час у айчынным літаратуразнаўстве беларускай літаратурай лічыліся толькі тэксты на стараславянскай, старабеларускай і беларускай мовах. З літаратурнага кантэксту гэта выключала не толькі канкрэтныя творы, але і пэўныя гістарычныя перыяды.

У 1920-ых гадах, у перыяд афіцыйнай палітыкі беларусізацыі, у Беларусі было некалькі дзяржаўных моў, але дамінавала, бясспрэчна, беларуская. Пры гэтым не ўшчымяліся правы і інтарэсы нацыянальных меншасцей. На мове апошніх, як і на беларускай, выдаваліся кнігі, выходзілі перыядычныя выданні. Дзяржаўнымі мовамі, акрамя беларускай, былі руская, польская і яўрэйская.

Як сведчаць дадзеныя перапісу 1926 года, беларусы складалі 80,6 % тагачаснага насельніцтва Беларусі, яўрэі – 8,2 %, рускія – 7,7 %, палякі – 2 %, украінцы – 0,7 %, латышы – 0,3 %, літоўцы, немцы і татары – па 0,1 % [3]. Відаць, менавіта таму, што рускае насельніцтва складала толькі некалькі працэнтаў, значна зменшылася, у параўнанні са становішчам у царскай Расіі, і колькасць тагачасных рускамоўных пісьменнікаў Беларусі. Аднак ужо ў канцы 1920-ых і актыўна ў 1930-ых гадах разам з рэпрэсіямі супраць беларускай (як і яўрэйскай, і польскай) інтэлігенцыі пачалася палітыка русіфікацыі, якая рэзка ўзмацніла пазіцыі рускай мовы і павялічыла прысутнасць рускіх на дзяржаўных пасадах.

Новы прыток рускага і рускамоўнага насельніцтва адбыўся ўжо ў пасляваенныя гады, калі неабходна было аднаўляць краіну і прамысловасць. «Паказальна, што згодна са звесткамі, прыведзенымі ў слоўніку «Беларускія пісьменнікі», – заўважае А. Іванов, – да Вялікай Айчыннай вайны літаратары, у актыве якіх творы на рускай мове, пісалі таксама і на беларускай альбо польскай, і ўрыце, займаліся перакладамі. Беларуска-рускае двухмоўе характэрна таксама і для многіх пісьменнікаў другой паловы XX стагоддзя. Але з 1960-х гадоў з’яўляюцца пісьменнікі, якія працуюць выключна на рускай мове» [4, с. 105]. І хоць некаторыя навукоўцы лічаць, што пра рускамоўную літаратуру Беларусі можна гаварыць толькі пачынаючы з 1991 года, свой непасрэдны адлік яна вядзе менавіта з другой паловы XX стагоддзя, так як сувязі з папярэдняй літаратурнай (рускамоўнай) традыцыяй былі разарваныя, нягледзячы на тое, што ў савецкія часы працягвалі пісаць некаторыя пісьменнікі, якія пачыналі свой творчы шлях у канцы XIX – пачатку XX стагоддзяў.

Сучасная беларуская літаратура вызначаецца сваёй шматвектарнасцю. Сюды адносіцца як непасрэдна беларуская літаратура (якая ствараецца на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь і на нацыянальнай мове), так і літаратура «беларускага замежжа» (на нацыянальнай мове, але па-за межамі дзяржавы) і рускамоўная літаратура. У нас ёсць і былі пісьменнікі, якія пішуць па-руску, аднак сама рускамоўная літаратура пакуль не заняла свайго месца ў беларускай літаратурнай прасторы. Да апошняга часу яна знаходзілася па-за межамі праблемнага поля не толькі беларускага літаратуразнаўства, але і крытыкі. З шэрагу рускамоўных аўтараў самым вядомым і таму самым даследаваным на сённяшні час з’яўляецца А. Адамовіч. Часам згадваліся рускамоўныя творы В. Казько, з якіх той пачынаў свой творчы шлях, гістарычная проза К. Тарасава (аднак аналізаваліся пераважна творы, якія былі выдадзеныя ў аўтарскім перакладзе па-беларуску) і мастацкая дакументалістыка С. Алексіевіч. На гэтым, відаць, і ўсё. Але з часам

мяняюцца і вектары літаратуразнаўчых даследаванняў: рускамоўная літаратура паступова становіцца аб'ектам літаратуразнаўчага аналізу, уведзіцца ў школьныя праграмы. Усё часцей у навуковых і перыядычных выданнях з'яўляюцца артыкулы, прысвечаныя творчасці таго ці іншага рускамоўнага аўтара. Праўда, гэта не ўнесла яскасці ў пытанні вызначэння статусу і месца рускамоўнай літаратуры Беларусі. Магчыма, гэта звязана з тым, што дасюль няма адзінства поглядаў у пытанні тэрміналогіі.

У беларускім друку можна сустрэць розныя азначэнні беларускага літаратурнага працэсу на рускай мове, сярод якіх найбольш ужывальнымі з'яўляюцца 'рускамоўная літаратура Беларусі' і 'руская літаратура Беларусі'. Час ад часу названыя вызначэнні могуць быць нават узаемазамяняльнымі. Яны ж выклікаюць найбольш спрэчак і пытанняў. У кожнага з гэтых тэрмінаў ёсць як свае прыхільнікі, так і свае праціўнікі. Так, у 2007 годзе ў газеце «Літаратура і Мастацтва» быў надрукаваны артыкул А. Андрэева, які ўзняў праблему рускамоўнай літаратуры Беларусі і паставіў пытанне: «Што рабіць з беларускай літаратурай, якая адначасова з'яўляецца рускай (рускамоўнай)?» [1, с. 14]. Аўтар праводзіць размежаванне беларускіх літаратараў, якія пішуць па-руску, на рускамоўных і рускіх пісьменнікаў Беларусі. Першыя (рускамоўныя), на яго думку, з'яўляюцца «"складнікам" беларускай літаратуры, які транслюе модус беларускай ментальнасці», а ў другім выпадку гаворка ідзе пра літаратуру, «што мае дачыненне адначасова і да рускага, і да беларускага прыгожага пісьменства» [1, с. 14]. З гэтым артыкулам распачалася шырокая дыскусія на старонках штотыднёвіка, у якой прынялі ўдзел як крытыкі, літаратуразнаўцы, так і самі пісьменнікі. Свае думкі па праблеме выказалі С. Макарэвіч, Л. Галубовіч, Ю. Сапажкоў, Ц. Чарнякевіч, Ю. Пацюпа, М. Шамякіна і іншыя.

Калі з паняццем «рускамоўная літаратура Беларусі» класіфікацыйнай мадэлі А. Андрэева ўсё проста і зразумела (гэта літаратура, створаная беларускімі аўтарамі, якія пішуць па-руску), то паняцце «руская літаратура Беларусі» ў аўтарскім тлумачэнні («рускамоўная літаратура Беларусі з'яўляецца ў пераважнай ступені рускай літаратурай Беларусі» [1, с. 14]) выклікае непаразуменне і пытанні, хоць і атрымала падтрымку сярод многіх сучасных рускамоўных аўтараў.

Прыналежнасць да рускай літаратуры Беларусі пісьменнікаў, рускіх па нацыянальнасці, якія пастаянна пражываюць на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь – бясспрэчны факт, як, дарэчы, і той факт, што этнічныя беларусы, якія пішуць на беларускай мове, але жывуць за межамі Беларусі і з'яўляюцца грамадзянамі іншых краін, усё роўна належаць да беларускай літаратуры. Напрыклад, беларускія пісьменнікі Польшчы (найбольш распаўсюджанае азначэнне), якіх С. Яновіч адносіць да «польскай беларускай літаратуры» і лічыць «прадуктам духоўнага развіцця тае часткі беларускага этнасу, які апынуўся ў межах Польскай дзяржавы пасля Ялцінскіх пагадненняў, літаратурным экспанентам Беластоцкага краю» [8, с. 118].

Аднясенне ж пісьменнікаў-беларусаў, якія пішуць па-руску (рускамоўных) да рускай літаратуры Беларусі ў дадзеным выпадку нам падаецца недастаткова абгрунтаваным, таму што самаўсведамленне аўтара – гэта даволі важкі крытэрыі, але ён ніяк не можа быць адзінай падставай для такога размежавання і адназначна рэгуляваць гэтае пытанне.

Да пытанняў тэрміналогіі ў свой час звярнуліся і літаратуразнаўцы на Куляшоўскіх чытаннях (2007 г.), дзе працавала асобная секцыя «Руская літаратура Беларусі». Беларускі даследчык А. Іваноў заўважыў адну характэрнасць для шэрагу постсавецкіх краін раўназначнага выкарыстання тэрмінаў, у склад якіх уваходзяць словы «рускамоўная» і «руская». Гэта ён звязвае з тым, што «тэрміны «рускамоўная літаратура», «рускамоўны пісьменнік» былі нямала патрапаны і часткова скампраментаваны ў літаратурна-крытычных і публіцыстычных спрэчках другой паловы 1980–1990-х гадоў» [4, с. 107], якія і надалі рускамоўнай літаратуры маргінальны статус. Тым не менш, перавагу А. Іваноў аддае азначэнню «рускамоўны»: «Відаць, па аналогіі з «памяццю жанра», – працягвае даследчык, – можна гаварыць і пра «памяць тэрміна», так як няўдалае ці некарэктнае ўжыванне апошняга можа паўплываць на гатоўнасць удзельнікаў літаратурнага працэсу выкарыстоўваць яго бясспрэчна багаты патэнцыял» [4, с. 107]. На думку ж А. Крыклівец, выбар таго ці іншага тэрміна – гэта «пытанне нацыянальнага самавызначэння аўтараў, што

жывуць у Беларусі і пішуць на рускай мове» [7, с. 107], сярод якіх ёсць як карэнныя беларусы, так і тыя, для каго Беларусь стала другой радзімай.

Рускамоўная літаратура знаходзіцца на памежжы дзвюх літаратур – беларускай і рускай. Абумоўленая сітуацыяй такога культурнага сумежжа, гэтая літаратура валодае мноствам спецыфічных рыс, якія не дазваляюць адназначна аднесці яе да рускай літаратуры, а мова, на якой яна ствараецца, служыць для многіх галоўнай перашкодай у атаясамліванні яе з беларускай нацыянальнай літаратурай. Аднак, як слушна заўважае расійская даследчыца А. Варажбітава, «тэндэнцыя ж адносіць таго ці іншага пісьменніка да пэўнай нацыянальнай культуры толькі па моўнай адзнацы можа выклікаць глабальныя перакосы і ў культурнай палітыцы, і ў канкрэтных ацэнках многіх з’яў культурны як сучаснасці, так і мінулага, адраджэння былых, хоць і на іншай ідэалагічнай аснове, забарон і вокрыкаў у бок мастацкага слова» [2, с. 14]. Гэта ніяк не тычыцца графаманскіх опусаў на рускай мове. Аднак трэба адзначыць, што мова (нацыянальная ці не), на якой ствараецца мастацкі твор, не з’яўляецца крытэрыям мастацкасці.

Такім чынам, як у пісьменніцкім, так і ў навуковым асяродку па-рознаму адносяцца да бінарнай класіфікацыйнай мадэлі «Руская літаратура Беларусі – рускамоўная літаратура Беларусі», у адносінах да якой яшчэ не выпрацавалася агульная канцэпцыя. Характэрна, што прыхільнікамі першага азначэння з’яўляюцца многія беларускія рускамоўныя аўтары, а за шырокае выкарыстанне другога выступаюць пераважна беларускія навукоўцы. Аднак і першае, і другое паняцце выключаюць са свайго семантычнага поля тых беларускіх аўтараў, якія пішуць на рускай мове, але па пэўных прычынах не жывуць (ці не жылі, калі размова ідзе пра пісьменнікаў мінулага) на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь. На жаль, у гісторыі беларускай культуры, як, між іншым, і ў гісторыі многіх краін, у прыватнасці, украінскай, феномен «найміцтва ў суседзяў» [5] быў (і ёсць) даволі распаўсюджанай з’явай. Класікамі польскай літаратуры сталі беларусы Адам Міцкевіч, Ян Чачот, Уладзіслаў Сыракомля, Эліза Ажэшка і многія іншыя. Да такога кшталту аўтараў, толькі ўжо рускага «напрамку», можна аднесці Сімяона Полацкага, Андрэя Белабоцкага, Іллю Капіевіча, Мікалая Мінскага, Уладзіміра Дзядлова і інш. Сярод пісьменнікаў другой паловы XX стагоддзя, цесна звязаных з беларускай зямлёй, можна ўзгадаць Аркадзя Пінчука, Барыса Паўлёнка, Аляксандра Твярскага, Лідзію Обухаву і інш. Апошнія доўгі час жылі ў Віцебску, скончылі, дарэчы, адну і тую ж віцебскую школу. Беларуская тэма знайшла сваю рэалізацыю і ў іх творчасці. Падзеям віцебскай гісторыі прысвечаны аповесць Аляксандра Твярскага «Турецкий марш» (1956 г.), зборнік гістарычных навел «Витьбичи» (1974 г.) Лідзіі Обухавай. Партрэт беларускага Палесся знаходзім і ў яе рамане «Глыбінь-городок» (1956 г.).

Па-за межамі бінарнай класіфікацыі застаюцца і рускамоўныя аўтары іншых нацыянальнасцей, якія жывуць ці жылі на Беларусі. Так, напрыклад, пісьменніца Лідзія Вакулоўская (1926 – 1991) нарадзілася на Украіне (як і Веньямін Рудаў), некаторы час жыла і працавала на Чукотцы, а з 1965 года жыла ў Мінску.

Найбольш адэкватным у гэтым выпадку, на нашу думку, было б вызначэнне «беларуская рускамоўная літаратура», якое аб’ядноўвае ўсіх пісьменнікаў, што пішуць на рускай мове, і так ці інакш маюць дачыненне да Беларусі. З аднаго боку, адсутнасць у гэтай сінтаксічнай канструкцыі ўласнага назоўніка дазваляе не абмяжоўвацца геаграфічнымі межамі краіны, а катэгарыяльнае азначэнне рускамоўная, гаворачы словамі ўкраінскага даследчыка І. Козліка, «адразу ж ставіць наш аб’ектыўны матэрыял у пэўны тыпалагічны рад самастойных з’яў, якія падыходзяць пад агульную назву іншамовнай літаратуры ў межах канкрэтнай нацыянальнай літаратуры» [6]. Такім чынам, азначэнне рускамоўная далучае саму літаратуру да роднасных у гэтым сэнсе беларускіх лацінамоўнай і польскамоўнай літаратур, а значыць – і ў кантэкст нацыянальнай літаратуры.

На жаль, праблема тэрміналогіі ў кантэксце беларускай рускамоўнай літаратуры не адзінае пытанне, якое ўзнікае. Само існаванне беларускай літаратуры на рускай мове вельмі часта патрабуе нейкага абгрунтавання, у той час як для лацінамоўнай і польскамоўнай літаратур падобная аргументацыя ўжо даўно лішняя. Узросшы навуковы інтарэс да беларускай рускамоўнай літаратуры дае падставы меркаваць, што і для яе ўсё гэта – пытанне пэўнага часу.

Літаратура

1. Андрэеў, А. Руская літаратура Беларусі / А. Андрэеў // ЛіМ. – 2007. – 23 ліст. – С. 14.
2. Ворожбитова, А. А. Русскоязычная проза Северного Кавказа 1941-1945 годов: Э. Капиев, А. Кешоков, К. Кулиев: автореф. дис. ...канд. фил. наук: 10.01.02 / А. А. Ворожбитова; Моск. пед. ун-т. – Москва, 1992. – 17 с.
3. Гісторыя Беларусі: у 2 ч. Ч. 2. Люты 1917 г.–1997 г.: Вучэб. дапам. / Пад рэд. Я. Новіка, Г. С. Марцуля. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 464 с.
4. Иванов, А. В. Русскоязычная литература Беларуси на постсоветском пространстве / А. В. Иванов // Куляшоўскія чытанні: матэрыялы Міжнароднай навукова-практычнай канферэнцыі, 26-27 красавіка 2007 г. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – С. 104–107.
5. Ільницький, М. «В наймах у сусідаў» як сацыокультурны феномен / М. Ільницький // Слово і час. – 2005. – № 3. – С. 29–33.
6. Козлик, И. История русскоязычной литературы Украины: какова она? / И. Козлик [Электронны рэсурс] // Радуга. – Киев, 2006. – № 3. – С. 138–149. – Рэжым доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/129.pdf>. – Дата доступу: 30. 10. 2015.
7. Крикливец, Е. В. Русскоязычная литература Беларуси как часть национальной белорусской литературы / Е. В. Крикливец // Куляшоўскія чытанні: матэрыялы Міжнароднай навук. канф., 26-27 красавіка 2007 г. – Магілёў : МДУ імя А.А. Куляшова, 2007. – С. 107–109.
8. Яновіч, С. Польская беларуская літаратура / С. Яновіч // Беларуская дыяспара як пасрэдніца ў дыялогу цывілізацый: Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый” (Мінск, 21-25 мая, 4-7 снеж. 2000 г.). – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – С. 118–123.